

LUND UNIVERSITY

Porträtterad nöd - berättelser om hemlösa

Swärd, Hans

Published in:
Socialvetenskaplig tidskrift

2001

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Swärd, H. (2001). Porträtterad nöd - berättelser om hemlösa. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 8(1-2), 54-76.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Porträtterad nöd

– berättelser om hemlösa

HANS SWÄRD

Vilka bilder förekommer i samhället av de allra fattigaste och vilken betydelse har de för inställningen till fattigdom och utanförskap på ett mer generellt plan?¹ Hur formas, vidmakthålls och förändras bilderna? Syftet med artikeln är att problematisera frågan om hur vi formar bilder av en grupp fattiga – nämligen de hemlösa.

I gratistidningen Metro den 18 november 1999 finns en helsidesannons. Den allra största delen av annonsen består av ett svartvitt fotografi (i storleken 25 x 28 centimeter) som föreställer en äldre hemlös man som sover ute under bar himmel och skyler sig mot den fallande snön med ett täcke som är i trasor. Som huvudkudde har han ett bylte kläder inslagna i ett litet paket med snören om. Han har också en skinnmössa på sitt huvud. Mannen är ganska kraftig och verkar vara något uppsväld i ansiktet. I överdelen av bilden i den fallande snön står texten: *I'm dreaming of a white Christmas*. Under bilden finns bl.a. följande text:

Låt julen bli glädjens tid för alla. Gå på jul-

konserter, En Sång För De Hemlösa, med Eric Gadd, Bo Kaspers Orkester, Gloria, Filippa Giordano och One Voice.

I Storstockholm finns idag runt 5000 människor som inte har eget tak över huvudet. Många äger ingenting utom kläderna de bär på kroppen och plastpåsen med tillhörigheter de håller i handen.

I deras värld är det långt till julsånger, klappjakt, Kalle Anka och för mycket knäck och skinka. Att få komma in i värmen, ta en dusch och sova i en riktig säng några timmar är det som står högst på önskelistan...

EN SÅNG FÖR DE HEMLÖSA ÄR ETT SAMARBETE MELLAN METRO, TV3, ZTV, RIX FM, POWER HITRADIO, NORDIC ARTIST, TITAN TELEVISION OCH STADSMISSIONEN.

Hans Swärd är docent och universitetslektor i socialt arbete vid Socialhögskolan i Lund. Han har bl.a. forskat och skrivit böcker om hemlöshet och arbetar f.n. med det HFSR-finansierade forskningsprojektet "Hemlöshet, hemlöshetsarbete och hemlöshetsorganisationer i en förändrad välfärdsstat (F0359/2000)".

1 Artikeln bygger på ett föredrag som jag höll på konferensen *Räddning genom tvång och kontroll?* i Stockholm i mars 2000. En aspekt på frågan om »räddning genom tvång och kontroll» handlar om hur och vem som formar och kontrollerar bilder av de räddade och räddarna.

Det är rimligt att anta att sådana här bilder och beskrivningar av människor i nöd medverkar till att forma, befästa eller förstärka vår syn på hemlösa och hemlöshet.² Den svartvita bilden tillsammans med texten förmedlar ett budskap till läsaren. Den berättar något om fattigdom, umbäranden, utsatthet och om ett liv som är radikalt annorlunda det liv vi andra svenskar lever med ett hem som skyddar oss mot köld och där vi kan hålla oss rena och mätta. Många ser sannolikt, likt bildens budskap, de hemlösa som uteliggare och trashankar.³ Men det är en mycket liten del av dagens hemlösa som enligt de officiella hemlöshetsräkningarna är uteliggare. Därför är det av intresse

2 Sociologen Stanley Cohen (1987) visar hur vi utifrån stereotypa eller endimensionella bilder skapar generaliserade trossystem. Bilder blir ikoner för eller sammanfattar ett större samhällsproblem. Bilder på uteliggare kan, om de upprepas tillräckligt ofta och får förstärkning av andra liknande bilder, komma att symbolisera den moderna hemlösheten. Vi har alltså en tendens att generalisera enskilda bilder till mer generella föreställningar. Se också Malcolm Spector och John I Kitsuses (1977) diskussion om hur sociala problem uppstår, utvecklas och vidmakthålls.

3 Margaretha Järvinen (1993) som studerat hemlösa kvinnor i Köpenhamn visar att begreppet bagladies ("posedamer") okritiskt importerats från hemlöshetsdiskussionen i USA där det använts på kvinnor, som permanent sover ute och har sina tillhörigheter i plastkassar. I den danska debatten har bagladies fått representera hemlösa kvinnor i Köpenhamn och det har talats om en ny trend. Uppfattningen att »posedamerna» skulle representera en ny trend och alla hemlösa kvinnor är med Järvinens terminologi lätt absurd, eftersom endast en mycket liten del av de hemlösa kvinnorna sover på gatan.

att närmare analysera dessa bilders betydelse. Bilder av fattiga människor i nöd som är utformade av andra än de fattiga själva har gamla anor. För att beskriva fenomenet kommer begreppet *porträttering av nöd* att användas.

Syfte, utgångspunkter och metod

Syftet med denna artikel är att problematisera den moderna porträtteringen av nöd bland hemlösa: Hur uppkommer beskrivningarna, vilka grundläggande antaganden bygger de på, vilken bild ger de av hemlösheten, hur påverkar de inställningen hos allmänheten, vilka invändningar leder de till och vilka samhälleliga funktioner fyller de? Några historiska tillbakablickar kommer också att göras för att antyda bakgrunden och de historiska rötterna till den nutida porträtteringen av nöd. Förhoppningsvis kan analysen stimulera till en fördjupad diskussion och en ökad reflexivitet om vilka bilder vi producerar av fattiga och om hur vi beskriver och betraktar hemlösa och hemlöshet.

Materialet jag bygger på är en genomgång av svenska dagstidningar och myndigheters och frivilligorganisationers informationsmaterial om hemlöshet. Dessutom görs en analys av 1990-talets särskilda hemlöshetskampanjer.⁴ En stor del av det nutidsmate-

4 Sedan början av 1990-talet har en del frivilligorganisationer genom annonser i dagstidningar, affischer i tunnelbanan och på reklampelare visat bilder på utslagna hemlösa i stil med exemplet i inledningen.

rial som bildar underlag för denna artikel kommer från de särskilda hemlöshetskampanjer som Stadsmissionen i Stockholm bedrivit under 1990-talet. Det finns därför skäl att beskriva detta kampanjmaterial lite närmare för att ge exempel på och illustrera källmaterialets utseende och karaktär.⁵

Den första av Stadsmissionens 1990-talskampanjer pågick mellan den 9–20 mars 1992 och planerades av personal från Stadsmissionen och reklambyrån Saatchi & Saatchi. Fyra olika annonser användes under denna period med svartvita bilder på utslagna hemlösa. Det var långsmala annonser (20 x 52 centimeter) som på höjden sträckte sig över hela morgontidningarnas sidformat. Enligt Bengt Lindh, som i boken *Effektiv reklam* (1993) beskriver de första kampanjerna 1992 och 1993, kom detta på reklamspråk att kallas för »Stadsmissionsformat« och fick efterföljare i andra organisationers annonser. I en av annonserna porträtterades en utslagen hemlös kvinna på en parkbänk med bl.a. följande text:

Hon klarar sig. Hundratals män tar hand om henne. Mot 'betalning' kan hon få någonstans att sova, en natt eller två. Ibland blir hon miss-handlad; tänder utslagna och ben brutna. Men det hör till. För hon är kvinna. Hemlös, övergiven och brutalt utnyttjad. Allt fler kvinnor i Stockholm lever i misär och fattigdom. Allt fler kvinnor sover utomhus...

Längst ner i annonsen fanns ett inbetalningskort. I en annan annons sitter en man

5 Jag har fått kopior eller original på annonser, publikationer, vykort, broschyrer, trycksaker m.m. av Stadsmissionens informationschef.

i trasiga kläder på en parkbänk och annons-texten börjar så här:

Stockholm. Lika romantiskt som Paris. Allt oftare hittar vi människor ihjälfrusna under någon av Stockholms broar. Allt oftare ser vi människor som sover i trapphus eller på parkbänkar. Och allt oftare lämnas hemlösa människor kvar på gatan.

I en tredje annons får vi möta hemlöse Erik, 21 år, på en parkbänk som är hans »hem«. Sammanlagt var annonserna införda vid 16 tillfällen i *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Expressen*. Annonserna förekom också som en mindre tidningsbilaga i *Svenska Dagbladet* och i Stadsmissionens egen tidning *Brevet* som har en upplaga på 60 000 exemplar. Bruttokostnaderna för kampanjen var 1,1 miljoner kronor och den inbringade 1,5 miljoner. Enligt Lindh (Lindh 1993 s. 101) var målet för den första kampanjen 1992 i första hand inte att samla in pengar utan man ville bilda opinion för de hemlösa och peka deras hjälpbehov. Kampanjen fick också ett starkt massmedialt genomslag och uppmärksammades av såväl dagspressen som radio och TV. Enligt Lindh intervjuade ett 30-tal tidningar kampanjledningen, det ordnades debatter och pressen ägnade frågan stor uppmärksamhet.

Den andra kampanjen genomfördes den 23 oktober–20 november samma år och liknade den första och använde både nyproducerade foton och bilder från den första kampanjen i annonserna. En av de svartvita bilderna visar en kvinna som sitter ihopsjunken ute mot en vägg och har en kasse med sina tillhörigheter vid sidan av sig. Annonserna var införda i *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Aftonbladet*, *Expressen*, *ICA-kuri-*

ren och *Brevet* vid sammanlagt 18 tillfällen. Denna gång kompletterades annonskampanjen med korta filmsekvenser med svartvita bilder i *TV 3*, *TV 4* och *TV 5*. Den totala kostnaden denna gång var 5.1 miljoner kronor (Lindh 1993 s. 103). I mars 1993 fortsatte kampanjen med annonser i *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet* och *Expressen*.

Stadsmissionens annonskampanjer har fortsatt under åren 1994–2000 och har vissa år följt det mönster som beskrivits ovan (dvs. med svartvita bilder på hemlösa uteliggare) och andra år haft andra bilder i sina annonser. Valåret 1998 förekom t.ex. bilder i färg som visade platser utomhus där de hemlösa tvingas sova, på pappkartonger, i bylten av gamla kläder, i tält osv. Inga hemlösa fanns med på bilderna, utan endast deras sovplatser. I bildtexterna hänvisades till teman och formuleringar i den avslutade valdebatten inför riksdagsvalet med texter av följande slag: »Dags för rättvisa« och »Gör det möjligt«. År 1999 förekom helsidesannonser på småfåglar i färg med texter som »Kan du komma på några fler som har det svårt när det är vinter och kallt ute?«. I sommarkampanjen 2000 skildrade man inte heller hemlösa utan visade bilder som hade med semesterfirande att göra. På en bild i färg sitter en välmående man på en brygga iklädd badkläder. Bilden är tagen bakifrån och framför honom syns en lång vit sandstrand och ett blått hav. Bildtexten lyder: »Det är äckligt med all sand i skorna. Om du kommer över krisen, hjälp en hemlös«. Denna bild liksom småfågelbilderna pekade på avståndet mellan en ordinär medborgare och en hemlös, t.ex. mellan dem som hade råd att fira semester och de hemlösa som

inte ens hade möjligheter att få en bostad. Decemberkampanjen 2000 handlade om stöd till Stockholms utsatta och visar bilder på enskilda människor – men inte längre trashankar utan människor som ser »vanliga« ut, ofta porträtterade tillsammans med stadsmissionens personal.

I Stadsmissionens första kampanj 1992 hämtades en av bilderna på en hemlös kvinna från Danmark då reklambyrån hade svårt att få någon hemlös kvinna i Stockholm att ställa upp (Lindh 1993). Senare har skådespelare förekommit i annonserna, men också autentiska uteliggare, som i den kampanj Stadsmissionen i Malmö bedrev inför julen 1999.

Stadsmissionens kampanjer och annonser har under åren 1992–1999 fått ett tiotal utmärkelser, dvs. priser eller hedersnämmanden. Ett exempel är Stora informationspriset 1996 som delades ut av Sveriges Informationsförening. I motiveringen heter det:

Stadsmissionen har givit de behövande i det svenska samhället ett ansikte. I en tid av kraftiga besparingar inom den offentliga sektorn har behovet av socialt arbete och ansvar från frivilliga organisationer alltmer ökat. Stadsmissionen har stuckit ut hakan och visat hur de med information, kommunikation och relationsfrämjande åtgärder åstadkommer ett engagemang för ett oglamoröst och gränslöst arbete.

Även reklambyrån Saatchi & Saatchi fick diplom för hemlöshetskampanjen 1992 (Stadsmissionen: förteckning – utmärkelser för Stadsmissionens kampanjer). Man kan anta att kampanjernas massmediala och kommersiella uppmärksamhet haft betydelse för andra organisationers benägenhet att använda liknande strategier. Ett exempel

är de hemlösas förening i Malmö som inför julen 2000 fick gratishjälp av en reklambyrå för att utforma bl.a. annonser för en insamling till en julfest för de hemlösa. Av principiella skäl avvisade dock föreningen bilder på hemlösa trashankar och helsidesannonserna innehöll istället bara text. Föreningen ville undvika att visa bilder på utslagna människor som kanske kunde skapa stor uppmärksamhet och dra in mycket pengar, men i gengäld riskerade att svartmåla dem man vill hjälpa och därigenom motverka föreningens ambition att ge en så rättvisande bild som möjligt av hemlösheten. Men annonserna följde själva grundkonceptet – stora annonser i dagstidningarna som beskrev de hemlösas nöd och användandet av professionella reklammakare.

Utöver kampanjmaterial från Stadsmissionen och andra organisationer har jag följt massmedias reaktioner och den debatt kampanjerna givit upphov till och framför allt studerat argumenten för och emot porträttering av nöd. Som bakgrundsmaterial används också historiska artiklar och bearbetningar av hur fattiga människor porträtterats tidigare i historien.

Porträttering av nöd⁶

På 1870-talet började man med fotografins hjälp att dokumentera fattiga individer, kriminella, hjälpbehövande sjuka, koloniserade

folk och arbetare enligt den engelske konsthistorikern John Tagg (1988 s. 83). Denna teknik kom inte minst att användas av välgärnhetsföreningarna. Lundaetnologen Birgitta Svensson har visat hur fotograferingstekniken kom att användas gentemot fångar på de större fängelserna i Sverige (Svensson 2000 s. 167 f.f.). Enligt både Tagg och Svensson blev de fotograferade passiva objekt för den nya kunskapen, de hade svårt att förändra den bild som gavs av dem. De avpersonifierades, objektiverades och fastlöstes i givna positioner. Bilderna uppfattades ofta som mer realistiska och mindre bearbetade än text och fick därför ett stort genomslag.

Vanliga objekt välgärnhetsföreningarnas porträttering av nöd var utsatta människor som vi har lätt att känna medlidande med eller som lockar till skuld känslor. Två sådana grupper har ibland lite tillspetsat sammanfattats under begreppen »det gråtande barnet« och »trashanken«. Den ena gruppen handlar om utsatta barn och den andra om mycket fattiga människor, t.ex. de mest utsatta av de hemlösa.

Den amerikanska historikern Linda Gordon ger exempel på fenomenet porträttering av nöd när det gäller utsatta barn och mödrar. Hon har studerat några filantropiska organisationer i Bostonområdet. Organisationerna började i slutet av 1800-talet att använda porträtt och bilder på utsatta

syftar inte heller till att göra någon fullständig genomgång – jag utesluter t.ex. forskningen om den tidiga fotojournalistiken och hur fotografier i retuscherad form används som bildbevis på sociala problem eller degeneration. Stehen Jay Gold visar t.ex. hur bilder har retuscherats för att de fotograferade skulle se mer ointelligenta ut (Guould 1983 s. 170–172).

6 Detta avsnitt innehåller inte någon systematisk historisk genomgång av fenomenet »porträttering av nöd«, utan är något svepande i den historiska kronologin och innehåller bara exempel från USA och Sverige. Syftet är att peka på fenomenet och visa att det har gamla anor. Avsnittet

familjer, deras barn och hem för att visa att filantropin behövdes, eller för att få statsmakterna att ingripa (Gordon 1989).

Bilderna porträtterade helt enkelt människors utsatthet. Gordon visar flertal exempel på bilder som organisationen *Massachusetts Society for the Prevention of Cruelty to Children* (MSPCC) använde för att samla in pengar till sin verksamhet, för att få publicitet och för att uppmärksamma ett problemområde. På en bild som Gordon återger sitter en liten pojke på en säng. Han är fastkedjad i fotleden med en kedja som är fastsatt i ett av sängbenen. Pojken tittar in i kameran. Man kan tänka sig att föräldrarna kedjat fast honom där när de själva är i väg och arbetar eller inte är i hemmet och kan passa honom (a.a. s. 52). På en annan bild står en liten pojke surrad med rep om hand- och fotleder och tittar rakt in i kameran och möter betraktarens blick (a.a. s. 53). Bilderna är odaterade, men är förmodligen från slutet av 1800-talet. På en annan bild har organisationen samlat fyra misshandlade barn för en gruppbild. Ett av barnen har sår i ansiktet, de andra verkar ovårdade. Förmodligen är bilderna tagna i ateljé. De är svartvita med starka kontraster och är tagna mot en vit bakgrund. Två av barnen står och de båda minsta sitter framför de större. Bilden är väl organiserad och registrerad. En annan bild visar två små svarta pojkar på en av Bostons gator och föreställer enligt MSPCC »Neglected children on the street« och är från 1905 (a.a. s. 126). En del av bilderna föreställer interiörer från fattigas hem där man visar att hemmen är oordning och smutsiga, vilket uppfattas som riskmiljöer för uppgivenhet och depression som i sin tur enligt MSPCC kunde vara en

grogrund för barnmisshandel (a.a. s. 126). Ibland är familjemedlemmarna verksamma i sina dagliga sysslor i de fattiga miljöerna – de tvättar, lagar mat, diskar osv. (a.a. s. 125).

Bilderna skall sättas in i sitt historiska sammanhang. Det var svårare att ta bilder på den tiden i naturliga miljöer, t.ex. vad gäller mätning av ljus, transport av tung utrustning och långa exponeringstider med krav på att de fotograferade inte rörde sig under exponeringen. Att man fotograferade misshandlade barn i en ateljé hade en annan betydelse då, än vad det har i dag. Det är inte heller den historiska jämförelsen som är poängen, utan syftet är att visa på den medvetna strävan som fanns från frivilligorganisationernas sida att visa upp den nöd som man kommit i kontakt med så verklighetstroget som möjligt. Att jag tar exempel som skildrar utsatta barn beror på att Gordon så tydligt visar föreningarnas strategier att beskriva nöd. Det har naturligtvis förekommit bilder på fattiga människor tidigare i historien,⁷ men genom att filantropin kom att få så stor betydelse under 1800-talet i många länder och att beskrivningarna ingick i det borgerliga uppfostringsprojektet kom de nu att få stor genomslagskraft och påverkade synen på fattiga människor. Bilderna på utsatta sågs som ovedersägliga bevis – välgörenhetsorganisationerna hade varit där och hade en närhet till sina klienter. Fotografierna hade generaliseringseffekter på så vis att de förbands med fattigdom, de hade betydelse för hur man kom att upp-

7 Konstnären William Hogarts (1697–1764) konstverk av barn som for illa och konsekvenserna av alkoholmissbruk är ett exempel på detta.

fatta den fattigaste delen av underklassen och de påverkade sannolikt de fattigas egenbild (se t.ex. Himmelfarb 1984, Tagg 1888).

De bilder som Linda Gordon ger exempel på kom att ingå i en socialrealistisk tradition i journalistik, litteratur och undersökningar av »den sociala frågan«. Historikern Birgitta Odén (1973) tar Gustaf af Geijerstams studie *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*, som gavs ut i Lorénska stiftelsens skriftserie 1894, som exempel på denna trend. Den norske sociologen Eilert Sundt (1850), som hade genomfört studier under 1850- och 60-talen om grupper på samhällets botten, brukar också tas som exempel. Undersökningar gjordes också genom icke-statistiska metoder och beskrev sociala fenomen som ansågs svårfångade, nämligen barn som for illa, hemlöshet, fattigdom och nöd. Som Folke Isaksson (1973) påpekar fanns det ett intresse av att söka sig ut i verkligheten. Författare som tidigare ägnat månader åt studier av »esoteriska diktverk eller som inskränkt sin rapportering till förtryckets skådeplatser i andra länder« började intressera sig för de fattiga i sitt eget land. Det blev plötsligt acceptabelt att undersöka levnadsförhållandena för den fattigaste befolkningen, för de obemedlade och hemlösa.

Den porträttering av nöd som Linda Gordon har hittat i välgörenhetsföreningarnas arkiv skiljer sig dock i en rad avseenden från den allmänna socialrealistiska trenden i reportage och journalistik eftersom den var så inriktad på de mest nödställda. För det första är det i Gordons exempel en grupp i samhället som beskriver situationen för en annan grupp som sägs leva i djup nöd och som anses behöva hjälp av välgören-

hetsorganisationerna. De beskrivna är maktlösa och har små möjligheter att göra alternativa beskrivningar av sig själva. De sägs för det andra vara mycket olika oss andra och avståndet till det normala uppfattas som stort. Styrelsen i välgörenhetsföreningen MSPCC lät också avbilda sig själva i föreningens lokaler 1883 (Gordon 1989 s. 50). På bilden finns fyra äldre kostymklädda herrar och två kvinnor i en lokal med tavlor på väggarna, välorganiserade arkiv och ordning och reda. Det är stor skillnad jämfört med hur de fattiga barnen beskrivs. För det tredje är det fråga om närgångna personliga skildringar där individerna blir synliga i sin värsta utsatthet. Ofta användes foton, men också beskrivningar av mänskliga livsöden kom till användning eller så kombinerades bild och text. Samhälleliga förhållande finns bara med i bilderna om de speglas genom individernas livsöden.

Syftet med den historiska beskrivningen är att visa på en strategi som filantropin använde sig av för att beskriva social nöd och fattiga människors levnadsförhållanden. Flera forskare menar att en viktig aspekt av frågan om kontrollen av de fattiga handlar just om vem som skall ha rätten att beskriva och definiera deras liv och beteenden i problemtermer (se t.ex. Addams 1996).

Hemlösheten är en sådan fråga som sedan länge också uppmärksammats av frivilligorganisationerna och det finns en mycket lång tradition av att driva härbärgen, ordna soppök och av att man uppmärksammat hemlösa och uteliggare i samhällsdebatten. En del av dagens sätt att tänka om de hemlösa har historiska rötter (Magnusson & Meeuwisse 2000). Den porträtterade nöden har sannolikt varit en minst lika viktig strategi

när det gäller att beskriva de hemlösa som den varit när det gäller att beskriva utsatta barn. Det finns otaliga exempel på detta i välgörenhetsföreningarnas jultidningar decennierna efter sekelskiftet, i olika undersökningar och festskrifter.⁸

Porträttering av de hemlösas nöd har återkommit i perioder under 1900-talet i samband med att hemlöshetsproblemet uppmärksammats (Swärd 1998). Under 1990-talet har åter porträtteringen blivit populärt, bl.a. i frivilligorganisationernas annonser vid jultid för att samla in pengar till hemlöshetsarbetet.⁹ Men den förekommer också i andra sammanhang, t.ex. i reportage i pressen.

8 Se t.ex. *Svea illustrerad veckotidning* 1890, nr 49 s 389. Vidare hade *De värlösa, Julbok för Sveriges barnavänner och organ för unga hjälparens förbund* reportage, bilder och teckningar både på barn och hemlösa och härbärgen decennierna i början av 1900-talet. I Centralförbundet för socialt arbetes (CSA:s) *Social tidskrift* förekom liknande beskrivningar (se t.ex. Alfvén 1913, nr 3 s. 98 ff.), men här kritiserades också beskrivningarna. När *Boken om Stockholm* kom ut i januari 1901 fanns också ett kapitel om uteliggare där läsaren genom teckningar och text kommer i kontakt med människor på det svenska samhällets botten (se t.ex. s. 463). Se vidare Lundgren 1927, Sundberg 1911, Thulin 1919 och Tengdal 1898.

9 Kulturgeografen Marie Nordfeldt visar på ett sådant exempel i sin avhandling *Hemlöshet i välfärdsstaden* (1999), nämligen hur »de socialt frivilliga organisationerna i Stockholm gått ut med uppmärksammade annonskampanjer om en tilltagande misär« (a.a.s 12), när det gäller de hemlösa och där just bilder och porträtt fått ett stort inslag (s. 13).

Två nutidsberättelser

Ytterligare två exempel skall redovisas som visar hur traditionen med porträttering av nöd kan ta sig uttryck i dagens Sverige.

Det första exemplet har hämtats från en fyrsidig informationsbroschyr om en dokumentärfilm avsedd för högstadiet och gymnasieskolan. På framsidan av broschyren finns det en bild på en man som sover i en sovsäck på en stentrappa framför en stängd dörr till en större fastighet – kanske en offentlig byggnad. På denna sida finns också följande text:

EN DAG TILL

Dokumentärfilm för högstadiet samt gymnasieskolan

Vem tänker på de hemlösa när det lackar mot jul? I takt med nedskärningarna inom socialtjänst, psyk- och öppenvård ökar antalet hemlösa och uteliggare i Sverige. De övernattar på härbärgen, i portar och på offentliga toaletter. De flesta är missbrukare och många är mycket sjuka. För dessa människor finns dock ingen sjukvård att få.

Den andra sidan i broschyr innehåller ett svartvitt porträtt på hemlöse Kalle som tittar rakt in i kameran. På uppslaget bredvid Kalle finns följande text:

Kalle fyller 70 om ett par månader. Ingen trodde att han skulle bli 70, allra minst han själv. Han är en av vandrarna i Lund, uteliggarna. En av dessa många ensamma alkoholister, den som Gud glömde...eller gjorde han det?

– Nej, säger Kalle Olsson. Inte har Gud glömt mig. Jag går in i domkyrkan ibland och läger mig på tredje bänken. Där får jag vara i fred. Det är så en kyrka ska fungera, säger han och menar att han har både prästens och biskopens välsignelse att få ligga där och bara vara till.

Det var för 62 år sedan som han fick ta bussen till stan från torpet utanför Kristinehamn. Han var åtta år och hade motboken i ena näven och en fullmakt i den andra. Han åkte buss till stan för att köpa brännvin åt farsan.

–Jag tog min första sup då och jag förstod att det var bra för mig. Sedan dess har det bara fortsatt.

Kalle Olsson kom till Stockholm som en vandrare och förstod redan då att så skulle livet se ut. Det skulle inte bli något annat, inga skolor, ingen utbildning. Inget vanligt liv.

Att vara fågelfri är att ta dagen som den kommer. Det har han alltid gjort. Tagit jobb där han fått jobb, åkt med tivoli genom hela landet, till och med turnerat med Molle Lindbergh och Maranata. Han har arbetat som sjåare i hamnar, på färjorna över sundet, i skogen och på fabrik.

Ändå känns livet ganska trist. Han har sin vardag men hanterar den inte. Han längtar efter vardagen varje dag han vaknar men får inte till det som vanligt folk.¹⁰

Jag har valt att citera denna reklambroschyr därför att den tillsammans med den film den gör reklam för har ambitionen att förmedla kunskaper som svensk hemlöshet och lära 1990-talets svenska ungdomar något om hemlöshetsproblemet.

Nästa bild fick spridning i södra Sverige inför julen 1999. Den förekom i en annonskampanj genomförd av Stadsmissionen i Malmö och annonser var införda bl.a. i *Sydsvenska Dagbladet (SDS)* under december månad. Annonserna hade lite olika utseende, men gav samma budskap. Följande helsidesannons var införd i *SDS* lördagen den 11 december 1999. Annonserna inleds med texten:

¹⁰ Från informationsbladet för dokumentärfilmen – *En dag till* – för högstadiet och gymnasieskolan. Broschyren är odaterad.

De bor under broar, i parker, i källare och trappuppgångar. De sover på pappkartonger. De har i bästa fall presenningar som tak över huvudena. De har ingenstans att bo. De är utsatta. Utstötta, skitiga och inte särskilt inbjudande.

Ingen vill veta av dem ingen vill se dem. Alla vill ha bort dem. Det vet de.

Till Stadsmissionen i Malmö kommer de. Varje dag. För att de är välkomna. Inte som förhatliga, utsatta och utstötta. Utan som gäster. Vi behöver din hjälp för att kunna fortsätta vara det stöd de inte kan vara utan.

Vi behöver din hjälp för att de ska få en chans att överleva

Mitt i annonsen finns en svartvit bild av två äldre män som utan att vika undan med blicken tittar in i kameran. Det är den svartvita bilden i annonsen som fångar läsaren. Männerna sitter i ett skjul eller vindskydd och är påbyltade flera lager kläder. De har bäddat med gamla täcken och trasor och omkring sig har de plastpåsar med sina ägodelar. Vi kan se att de är smutsiga på händer och kläder. Bilden på männen omges av en svart ram. Under bilden finns följande text.

Det finns idag cirka 1 000 utsatta människor här i Malmö. En del menar att de är betydligt färre. Andra att de är betydligt fler. Ingen kan exakt säga hur många människor det är som lever utanför samhället. Vi på Stadsmissionen i Malmö vet, att av alla som gör det, finns det ingen, absolut ingen, som vill göra det.

Detta är alltså ytterligare exempel på strategin att porträttera nöd. Som tidigare konstaterats var uteliggarna på bilden autentiska.

Perspektiv på porträtteringen

Under historiens gång har de bilder och beskrivningar som jag givit exempel på både motiverats, ifrågasatts och försvarats. Jag skall att spegla diskussionen genom att ta upp både historiska och nutida argument och synpunkter på porträttering av nöd.

Motiven för den tidiga porträtteringen av nöd

Det finns flera skäl till att frivilligorganisationerna började beskriva nöden bland de hemlösa under 1800-talet. Företrädarna menade att fattigdom, exploatering av arbetarna i industriföretagen och bostadsnöden i de snabbt växande städerna med trångboddhet, bostadslöshet och osunda förhållanden ledde till sociala problem. Filantroperna ville förbättra situationen, få samhälle och allmänhet att reagera och de ville samla in pengar till den egna verksamheten för att kunna ordna härbärgen och soppkök. Bakom strävandena låg tankar om kristlig barmhärdighet, medmänsklighet och en upprördhet över att människor skulle behöva leva på gatan.

Men det fanns också en rädsla för smitta och epidemier i hemlöshetsmiljöerna, eller att omoral och uppror skulle uppstå och spridas om man inte gjorde något. Ett exempel är 1912-års män, under ledning av den socialt engagerade läkaren Andrew Alfvén, som med stöd av Centralförbundet för socialt arbete gjorde en undersökning av de hemlösas förhållanden i Stockholm i december och januari 1912/1913 (Alfvén 1913). Genom närgångna beskrivningar och personteckningar beskrevs de hemlösas eländiga situation i Stockholm. Utredarna ville

visa den osminkade verkligheten. Det var inte andrahandsuppgifter man var ute efter, uppgifter som kunde förvanskas och ge en felaktig bild av verkligheten. Man ville inte ha uppgifter som byggde på statistik eller ämbetsmännens beskrivningar utan visa upp det verkliga livet när det var som värst. Utredarna ville beskriva de miljöer där de hemlösa framlevde sina liv på samhällets skuggsida. Initiativtagarna tillaktionen ville påverka den allmänna opinionen och ville få samhället att förbättra förhållandena för de hemlösa. De menade att de flesta svenskar aldrig kom i kontakt med människor på samhällets botten. Det var därför en plikt att visa allmänheten hur de levde. De hemlösa sågs som en maktlös grupp och kunde själva inte ställa krav på förbättringar. Ingen annan brydde sig om dem. Därför var det de socialt verksamma frivilligorganisationernas uppgift att föra deras talan och med kraft sätta de hemlösas behov på dagordningen genom att visa den oscensurerade verkligheten och beskrivningar av hemlösa i nöd.

Dagens motiv för porträttering av nöd

Marie Nordfeldt (1999 s. 153 ff.), som har gjort en fallstudie av Stadsmissionen i Stockholm som stått för en del av de bildkampanjer som jag givit exempel på, visar hur företrädare för organisationen resonerar. De upplever att hemlöshetsproblemet blivit allvarigare under 1990-talet, att härbärgena fått högre beläggning och att gästerna blivit sämre. Man anser sig ha en speciell nisch, nämligen att ta sig an de mest utslagna, och man ser sig också som ombudsmän för dem. Dessutom söker organisationen nya finansie-

ringsvägar och vill göra sig mindre beroende av den kommunala ekonomin.¹¹ Bidrag, gåvor och insamlingar blir helt enkelt viktiga medel för att komma bort från det kommunala beroendet. Det är i detta sammanhang man kan se t.ex. Stadsmissionens annonskampanjer med bilder av enskilda utsatta hemlösa.

Mycket tyder på att annonskampanjerna är framgångsrika, vilket är ett argument för dem. Tidningen *Affärsvärlden* menar att »..annonser om gåvor ger erfarenhetsmässigt fem gånger så mycket som de kostar« (*Affärsvärlden* nr 42 okt. 1999 s. 46). Artikelförfattaren menar att kampanjerna också ger andra effekter genom att sätta press på politiker och företag: »Förra årets julartiklar i ämnet fick en särskild effekt. De satte press på regeringen så till den grad att en särskild treårig statlig hemlöshetskommission tillsattes. Och årets julklapp i näringslivet till kunder och anställda blir kanske inte kristall eller rökt lax utan en slant till en frivilligorganisation« (*Affärsvärlden* nr 42, okt. 1999, s. 46).

Vidare är sannolikt transaktionsekonomin låg för bilder på utblottade uteliggare eller barn i nöd. Det innebär nämligen inte så mycket ansträngningar att förklara och tydliggöra budskapet. Alla vet vad bilderna innebär och förstår innebörden direkt. Skulle t.ex. frivilligorganisationerna försöka att beskriva hemlösheten som ett komplext problem eller visa en bild på en vanlig medborgare som inte är utslagen skulle det behövas omfattande pedagogiska insatser och förklaringar för att allmänheten skulle förstå. I julkampanjen 2000 hade

visserligen Stadsmissionen många bilder på »vanliga människor«, men det bygger sannolikt på att de tidigare kampanjerna finns kvar i människors föreställningsvärld.

Trashanksporträtt som riskerar att ge en förenklad syn på hemlösheten används således av pedagogiska skäl. De amerikanska hemlöshetsforskarna Timmer, Eitzen & Talley (1994) menar att det också kan finnas andra problem med att framställa hemlösheten som en mycket komplicerad fråga eftersom tjänstemän och politiker då inte kommer att satsa pengar på att bekämpa hemlösheten med motiveringarna: »problemet är så komplext så vi skjuter åtgärderna på framtiden«. Det kan alltså finnas en risk för att komplexa beskrivningar kommer att användas av myndigheter och politiker för att inte vidta åtgärder. Många beslutsfattare vill förmodligen se snabba lösningar, och är inte intresserade av att se hemlösheten som ett komplext problem beroende på brister i välfärden eller luckor i socialpolitiken. De vill istället lösa frågan enkelt och billigt. Beskrivningar som antyder att det kan vara individuella förklaringar som ligger bakom är ganska bekväma beskrivningar för stora grupper (Timmer, Eitzen & Talley 1994, s. 174). Skulle annonskampanjerna istället påstå att hemlösheten beror på byråkratiska välfärdssystem, allmänhetens brist på empati,¹² sensationshungriga journalister eller politikernas underlåtenhet att vidta anständiga åtgärder, skulle säkert beskrivningarna få ett mer negativt mottagande.

Det finns också forskningsresultat som ger stöd för porträtterad-nöd-beskrivningar.

11 Nordfeldt (1999 s. 83) visar att de socialt inriktade frivilliga organisationerna till 70 procent finansieras av offentliga medel i dag.

12 I viss utsträckning har dock beskrivningarna utnyttjat givarnas dåliga samvete.

Många av de traditionella hemlöshetsstudierna har inriktat sig på härbärgesklienter och beskriver de hemlösas utanförskap, utsatthet, fattigdom, psykiska problem och missbruksproblem. Men även i dag är sådana studier frekventa. David Wagner (1993, s. 7–8) hävdar att flera av de moderna hemlöshetsundersökningarna består av enstaka intervjuer med människor som befinner sig på härbärgen, hotell för akutboende eller inriktar undersökarna sig på de långtidshemlösa eftersom det är denna grupp som automatiskt kommer att fångas upp i de tvärsnittsundersökningar som är vanliga på detta område. Sannolikheten för att en person som är hemlös hela året skall komma med i en sådan tvärsnittsundersökning är mycket större än vad sannolikheten är att komma med för en person som endast är hemlös någon eller några veckor per år. Det innebär att tvärsnittsundersökningarna lyckas fånga upp de långtidshemlösa medan de tillfälligt hemlösa kommer att bli underrepresenterade eftersom endast en liten del av dem kan förväntas vara hemlösa just under en speciell mätvecka. Det är mer sannolikt att en långtidshemlös har större sociala problem än en tillfälligt hemlös har, eftersom hemlöshetslivet är psykiskt påfrestande och många hemlöshetsmiljöer är starkt alkoholinviterande. Det finns alltså flera studier som ger stöd för en del av de vanliga porträtterad-nöd-beskrivningarna.

Den tidiga 1900-talskritiken

I början av 1900-talet ifrågasattes porträtterad-nöd-beskrivningar antingen därför att de exploaterat nöd och elände, eller för att beskrivningarna utformats så att struk-

turella problem gjordes till individuella bekymmer, eller för att de smutskastade de hemlösa. Det var medelklassens bild av fattigdom och nöd som exponerades och hade ingenting att göra med hur de fattiga själva uppfattade situationen, hette det vidare (Adams 1996 s. 15). Kritiken har också sagt att fattiga människor utlämnades till en nyfiken bok- och tidningsläsande medelklass, vilket ifrågasattes av etiska skäl. Andra har också sett skildringarna som ett slags socialpornografi som mest ville väcka sensation utan ambition att förklara eller långsiktigt lösa problemen eller att de exploaterade dåligt samvete eller skuld känslor (*Social tidskrift* 1908, s. 88). En del forskare har påpekat att de individorienterade beskrivningarna ingick i ett moraliskt uppfostringsprogram som betonade individuella förklaringsmodeller och det egna ansvaret (Qvarsell 1993) och att dessa beskrev de fattiga negativt, för att visa på behovet av filantropins insatser (Adams 1996).

Nutidskritiken

Den främsta kritiken i dag säger att porträtterad-nöd-beskrivningarna ger en begränsad eller snedvriden bild av den svenska hemlösheten eller att de blandar ihop korten om hemlösa och uteliggare eller skapar förvirring omkring antalet hemlösa. Det sista påstående bygger på att man av t.ex. Stadsmissionens kampanjer sedan början av 1990-talet lätt får uppfattningen att det finns ett väsentligt högre antal hemlösa än vad t.ex. Socialstyrelsen och Stockholms stad har kommit fram till i sina räkningar.¹³ Vad som dock

13 Det har att göra med att Stadsmissionen ibland

bör påpekas i detta sammanhang är att de metodologiska problemen är stora med att räkna de hemlösa. Socialstyrelsen bygger sina resultat endast på tvärsnittsräkningar, dvs. hur många som är hemlösa under en mätvecka, vilket innebär att vi inte vet hur många som någon gång är hemlösa under en längre tidsperiod, t.ex. under ett helt år. Det finns alltså kunskapsluckor som frivilligorganisationerna kunnat använda för sina syften, enligt kritiken. Att man i annonserna och kampanjerna använder helt andra siffror än myndigheterna, påstår att de hemlösas antal ökar och inte skiljer på den lilla gruppen uteliggare och den större gruppen hemlösa skapar oklarhet, enligt kritiken. Marie Nordfeldt hävdar att den ofta förekommande bilden i Stadsmissionens annonser av utslagna människor i yttersta misär, med slitna kläder och få tillhörigheter i sig inte är felaktig, men den är »ofullständig, och täcker endast en liten del av det komplexa fenomen som hemlösheten i ett samhälle utgör« (Nordfeldt 1999 s. 52). Det innebär att bilderna förenklar verkligheten. Vad som dock kan konstateras är Stadsmissionens kampanjer i Stockholm, under 1999 och 2000, ändrat karaktär och fokuserar inte längre så mycket på tras-hankar.

I en debattartikel i *Dagens Nyheter* den 17 januari 2000, författad av de tjänstemän på Socialstyrelsen som haft ansvar för 1999

talar om Storstockholm där 5000 hemlösa identifierats medan Socialstyrelsen och Stockholms stad talar om Stockholms kommun där 3000 hemlösa identifierades 1993. Inte någon gång under 1990-talet har de officiella räkningarna funnit mer än 3000 hemlösa i Stockholm. Att Stadsmissionen hela tiden återkommer till siffran 5000 anses kunna skapa oklarhet.

års nationella kartläggning av hemlöshet, vänder sig författarna mot de många missvisande beskrivningarna som förekommer. Artikelförfattarna presenterar »fem sanningar om hemlöshet« och vill komma tillrätta med de myter som har spridits i pressen och i de »kampanjer, turnéer och galor om hemlöshet (som [eget tillägg]) avlöst varandra det senaste halvåret«. I artikeln hävdas att hemlösheten inte har ökat under 1900-talet som påstås i kampanjerna, eller att de hemlösa skulle ställas utan vård och behandling. Förhållandena är snarare de motsatta, enligt artikelförfattarna, då en stor grupp är hemlösa *trots* att de fått mycket vård och behandling.

Även rapporten *Hemlösa i Sverige 1999* (2000), som debattartikeln bygger på, ger en annan bild än den som ges i de exempel som presenterats här ovan. Enligt Socialstyrelsen har det inte skett någon ökning av hemlösheten under 1990-talet, utan den har kanske t.o.m. minskat något. Medelåldern för de hemlösa var i 1999 års räkning 40 år och omkring en femtedel var kvinnor. Endast sex procent av de hemlösa var uteliggare som Kalle i vårt exempel, och endast fem procent var som Kalle hemlösa under mycket långa tider. Läger vi härtill Kalles ålder – 70 år – är han definitivt ingen representativ representant för dagens hemlösa, enligt Socialstyrelsens rapport. Han tillhör undantagen. Socialstyrelsen använder en vid definition av hemlöshet i sin nationella räkning 1999 och paradoxalt nog bor ungefär hälften av landets hemlösa i bostäder, dvs. de har tillfälliga bostäder, bor i försöks- eller träningslägenheter, i olika bostadsprojekt, kvinnojourers lägenheter osv. En annan stor grupp är intagna på institutioner t.ex.

kriminalvårdsanstalter eller bor i familjehem, ungarshotell, hotell, härbärgen osv. De flesta hemlösa bor inte på gatan som exemplen visar – tvärtom är det en mycket liten del som är så utslagna.

Den »nya hemlöshetsrörelsen« representerad av hemlöshetsorganisationer som t.ex. The National Coalition for the Homeless i USA, (NCH) har sedan lång tid fört en kampanj mot trashanksbeskrivningar. Dessa svartmålar de hemlösa och NCH har i motkampanjer på INTERNET försökt att tvätta bort negativa beskrivningar och den ständiga fokuseringen på enskilda individer istället för på samhällsliga förhållanden. ("Why Are People Homeless?" Fact Sheet 1, januari 1997, mars 2000). Det har också i Sverige hävdats att det finns ett ointresse i de individriktade kampanjerna för att ta reda på orsakerna till problemen eftersom sådana analyser inte skulle gagna de hemlösa. Följande citat från Stadsmissionen antyder att det kan finnas sådana här tankegångar hos organisationer som arbetar med akuthjälp:

Ibland vill man nästan blunda för den bistra verkligheten. Ty sanningen är ju, att runt 5 000 människor i Stockholm inte har eget tak över huvudet. De har inget hem. De äger ingenting, utom kläderna de bär på kroppen och plastpåsen de håller i handen, i vilken de förvarar alla sina tillhörigheter./.../Skulle du råka tala med någon av dem upptäcker du att de är precis som du och jag. De har tappat fotfästet, fallit igenom skyddsnätet. Man kan diskutera vad det beror på. Men det gagnar inte de hemlösa. (Informationsbroschyren Stadsmissionen 1999–2000 s 16).

Trashankkampanjer hindrar möjligheterna att se hemlösheten som en generell social-

politisk fråga. Istället blir den en härbärgesfråga. Det skulle ju varit möjligt att ställa krav på bostäder åt de hemlösa så de slapp att bli beroende av både samhälle och frivilligorganisationer. Varför skall de behöva hålla tillgodo med en säng hos välgörenhetsorganisationerna, eller en värdig jul när det i grunden inte löser bostadsproblemet? En annan del av hemlöshetsrörelsen är den internationella gatutidningsrörelsen med tidningar som *Big Issue* och *Situation Sthlm*. Båda är medlemmar i *The International Network of Street Newspaper* (INSP) som grundades 1994 och har ett 20-tal medlems-tidningar, men rörelsen växer ständigt.¹⁴ En del gatutidningar har också fört en kampanj mot stereotypa beskrivningar av hemlösa. I *Situation Sthlm* har dock kritiken förekommit i liten omfattning. Många av gatutidningarna i andra länder försöker dock att ge de hemlösa en röst i media och vill förmedla andra bilder av hemlöshet än uteliggargbilderna.

Den moderna hemlöshetsforskningen visar att dagens hemlöshet är ett komplext problem och bilder på uteliggare visar endast en liten del av problemet. Den moderna hemlösheten, heter det vidare, bör ses i ett dynamiskt perspektiv där begrepp som föränderlighet och heterogenitet ställs i fokus. Flera studier tyder på att hemlöshet mer bör knytas till situationer än till personer (Culhane & Kuhn 1998, Wagner 1993, Ralston 1996). Hemlöshet är ur detta perspek-

14 INSP får bl.a. stöd från Fédération Européenne d'Associations Nationales Travaillant avec les Sans-Abri (FEANTSAs) som är ett europeiskt samarbetsorgan för ett 60-tal medlemsorganisationer i femton länder.

tiv inget permanent tillstånd, utan knutet till vissa perioder i de »hemlösas« liv. Uppmärksamheten bör därför fokuseras på de hemlöshetsgenererande processerna och de samhällsliga strukturer som genererar hemlöshet (se t.ex. Dear och Wolch 1987, Wolch, Dear och Akita 1988, Wagner 1993).

Porträtten kan föra tankarna till något relativt oföränderligt, till en fast essens som reduceras till en kärna av statistiskt definierade egenskaper – alkohol, fattigdom och utanförskap. Hemlöshet är dock inte någon egenskap eller ett personlighetsdrag utan något som uppträder under vissa perioder i en människas liv. I de flesta fall tycks perioderna vara av ganska kortvarig karaktär. I den dynamiska ansatsens perspektiv finns inga starka gränser mellan hemlösa och icke hemlösa och därför är de flesta hemlösa inte så olika oss andra. Det är fel, enligt detta perspektiv, att reducera hemlösheten till ett tillstånd av negativitet och elände och placera människor i problemkategorier eller att upprätta permanenta sociala gränser mellan »dom och oss« (Timmer, Eitzen & Talley 1994, Wagner 1993).

Kort sagt innebär det dels att porträtt är ögonblicksbilder och inte kan fånga dynamiken i hemlösheten, dels är det inte säkert att enskilda individer har så mycket att göra med orsakerna till sin egen hemlöshet som porträtt och beskrivningar tenderar att antyda.

Varför berättar vi som vi gör?

Det finns en rad skäl till varför porträttering av nöd har fått förnyad aktualitet i samhällsdebatten just nu. En av anledningarna

har förmodligen att göra med de strukturella förändringar den svenska välfärdsstaten genomgått de senaste decennierna med olika besparingsprogram och en decentralisering till kommunerna av offentlig service med en förskjutning från universella till mer behovsprövade rättigheter. En del av serviceansvaret för de allra fattigaste har övervältrats på familjen, marknaden och frivilligorganisationerna. På hemlöshetsområdet har det varit särskilt synbart och frivilligorganisationerna har fått en ny betydelse som en följd av välfärdsstatens utveckling (Nordfeldt 1994, 1999, Svedberg 1999, Magnusson & Meeuwisse 2000). Välfärdssystemet har en avgörande betydelse för vilket ideologiskt och praktiskt handlingsutrymme som finns för frivilligorganisationerna och olika serviceföretag på detta område (Selle & Øymyr 1995 s. 51 ff). Som flera forskare påpekat finns det en mycket lång historisk tradition av att frivilligorganisationerna sörjt för de hemlösa genom att driva härbärgen och soppkök (Wolch 1990, Nordfeldt 1999). Dessa organisationer har fått verka inom vissa fält eller sektorer och på vissa nivåer inom välfärdssystemen. Amerikanskan Jennifer Wolch (1990) talar om »välgörenhetssektorn«, där bl.a. omsorgen av de mest utsatta ingår. Välgörenhetssektorn är beroende av gåvor, donationer, medlemsavgifter, ideellt arbete och måste presentera sitt arbete utåt och visa på behovet av dess tjänster. Även om många organisationer till stora delar är beroende av samhället finns en ambition att bli mer oberoende av dessa bidrag. Möjligheterna att agera inom välgörenhetssektorn begränsas ytterligare av att den frivilliga sektorns roll skall ses som ett komplement till den offentliga sektorns ser-

viceproduktion (Lundström & Wijkström 1995).

Det är vanligt att skilja mellan en *överordnad nivå* där välfärdspolitiken formas genom övergripande program, regler, lagar och principer, en *organisatorisk nivå* där det välfärdspolitiska programmen och regelsystemen implementeras och den tredje nivån handlar om *enskilda individers möten* med välfärdsstatens organisationer och frivilligorganisationer. Frivilligorganisationerna, som arbetar med de hemlösa, är med om att forma välfärdspolitiken för de hemlösa på de lägre nivåerna i enskilda möten med klienter (t.ex. genom sin härbärgesverksamhet) och kommer därför att kommunicera kunskaper och erfarenheter inom de organisatoriska fält och på de nivåer där de verkar. Det innebär att de aktörer som verkar inom ganska smala fält inom välfärdssektorn, dvs. välgörenhetssektorn, kan kommunicera erfarenhetsbaserad kunskap inom detta fält. Eftersom aktörerna har begränsad erfarenhet från andra nivåer inom välfärdssystemet och från andra sektorer blir sannolikt de enskilda fallen viktiga. Det är dessa fall organisationerna kommer i kontakt med. Bengt Lindh (1993) beskriver t.ex. hur reklamakarna under flera dagar och nätter pryade på Stadsmissionens härbärgen innan de utformade annonskampanjen 1992. Underlaget för porträtten i annonserna hämtades alltså från Stadsmissionens verklighet och dess gäster. Från Stadsmissionens perspektiv är detta ganska logiskt, eftersom det är denna bild organisationen får kontakt med. Men genom att bilderna på de hemlösa fick en så stor genomslagskraft i massmedia kan man anta att det gav generaliseringseffekter – det var så här de hem-

lösa kom att uppfattas. Stadsmissionen fick t.o.m. pris för att ha gett de hemlösa ett ansikte. Men problemet är att den bild som visades upp i kampanjerna av allt att dömda bara är giltigt för en liten del av de hemlösa i myndigheternas räkningar. Hur porträtteringen skall värderas beror på kontexten. I reklamsammanhang och för den direkta hjälpverksamheten betraktades kampanjerna som en framgång. Ur ett kunskapsperspektiv kan det finnas tveksamheter mot att skildra hemlösheten som bara ett trashanks- eller uteliggjarproblem då de flesta hemlösa inte är uteliggare.

Sammanfattningsvis har alltså intresset ökat för frivilligorganisationernas potential som producenter av tjänster och förmågan till mobilisering av frivilligsatser inom hemlöshetsområdet. Även andra serviceproducenter (enskilda vårdbolag osv.) arbetar nu med hemlösa. Det har kommit att påverka hur hemlösheten framställs som problem i den offentliga diskussionen. En del av de gamla filantropiska strategierna används av föreningar och serviceföretag för att samla in pengar, sälja tjänster och motivera den egna verksamheten. Eftersom strategierna är framgångsrika används de också av andra, t.ex. videoproducenten i vårt tidigare exempel.

För det andra finns det en gammal tradition att porträttera nöd genom bilder på extremt utsatta människor – »trashankar« – som är framgångsrik och inte kräver så mycket pedagogik eller investeringar i förklaringar. I denna tradition ingår de gamla jultidningarna och julböckerna som ofta hade beskrivningar av fattiga och av nöd och misär, fattigvårdens tradition med julgävor till de fattiga och det kristna kärleksbud-

skapet (Berg & Johansson 1999). Det innebär att vi sedan lång tid berättat porträtterad-nöd-historier på ett visst sätt och enligt en given dramaturgi. Lars-Christer Hydén (1989) kallar detta för fattigdomens diskurs, dvs. ett sätt att framställa fattigdom endast i termer av nöd, lidande och elände.

I pressen har det framförts en rad andra förklaringar till uppmärksamheten; att det blivit populärt med välgörenhet eller att det ligger i tiden att uppmärksamma de hemlösa,¹⁵ att det förekommer en ny trend med eländesbeskrivningar och jippon inför jul,¹⁶ att beskrivningarna av de hemlösa är skickligt genomförda annonskampanjer som inte har så mycket med verkligheten att göra men som ger mycket pengar¹⁷ eller att det förekommer en ny individualism med individualisering av sociala problem och en ökad vilja att lämna ut de fattigaste. Det har också sagts att konkurrensen mellan frivilligorganisationerna ökat och att man därför tvingats ta till allt mer uppmärksammade metoder i sina insamlingskampanjer. Det finns säkert en rad olika och sammansatta förklaringar till den nya trenden med porträttering av nöd.

Det finns anledning att på ett lite mer principiellt plan diskutera vad porträttringen av nöd betyder och vilka behov i samhället den egentligen svarar mot. Vi kan inte

bara rikta blickarna mot organisationerna, företagen, konsulterna eller reklambyråerna som producerar berättelserna. Som flera forskare har visat lever inte organisationerna som arbetar med porträtterad-nöd i ett vakuum utan de anpassar sig till omgivningen, till de socialt konstruerade strukturerna och de värderingar och normer som gäller. Det gör de för att uppnå legitimitet och erkännande i samhället, för att kunna överleva och för att kunna samarbeta med andra organisationer och myndigheter. Organisationerna måste agera så de inte kommer i konflikt med starka intressegrupper eller allmänna normer om vad som uppfattas som rimligt (Henriksen 1996 s. 150 ff.). En del av frivilligorganisationerna har också ibland tonat ner sina »trashanksporträtt« och de har då istället visat bilder på småfåglar¹⁸ eller på kartor markerat de platser där uteliggarna sover.¹⁹ Organisationer försöker dock efterlikna andra organisationer som uppfattas som framgångsrika (Henriksen 1996). Det finns ingen enhetlighet inom frivilligsektorn om hur hemlöshetsproblemet skall presenteras. Inför julen 1999 tonade t.ex. Stadsmissionen i Stockholm ner sina bilder på enskilda uteliggare efter att under ett antal år haft sådana kampanjer. Men då började Stadsmissionen i Malmö producera bilder på hemlösa »trashankar«. En representant för Stadsmissionen i Göte-

15 *Aftonbladet* 1999-01-10 »Fattigvården rycker ut«, Kajsa Olsson »Gyllene tider för välgörenhet«, *Pockettidningen R* 1999, nr 2 s. 32-35, Petter Forslund »Välgörenhet – ja tack« *Dagens Nyheter* 20/12 1998.

16 *Göteborgs-Posten* 1999-12-13 »Stadsmissionen har en dröm«

17 *SvD* 1999-02-13 »Frivillighet surfar på tredje vågen«

18 Se t.ex. Stadsmissionens helsidesannons i *Svenska Dagbladet* 5/12 1999 med två gråsparvar och texten »Kan Du komma på några fler som har det svårt när det är vinter och kallt ute?«

19 Se t.ex. helsidesannons i *SDS* 3/12 1999 med ett svartvitt fotografi över Malmö med röda markeringar som anger vad uteliggarna sover. Bilden har texten: »Här kan du fira jul i år«.

borg var samtidigt i ett tidningsuttalande kritisk till utvecklingen av porträttering av nöd: »December är bästa insamlingsmånaden under hela året. Då bjuder välgörenhets- och insamlingsorganisationerna över varandra i eländesskildringar och allehanda jippon inför julen«. Han ville istället ordna ett långt julfirande i S:t Johanneskyrkan utan så mycket ståhej och jippon.²⁰

Men uppenbart har berättelserna om nöd en plats i samhället, vi vill höra dem, vi reagerar på dem och de överlever trots den kritik som riktats mot dem. Det aktualiserar följande frågor: Varför vill vi dra upp så starka gränser mellan de hemlösa och oss andra? Varför kopplar vi individerna så starkt till fattigdom och utanförskap? Kort sagt: Varför berättar vi som vi gör?

Den amerikanske sociologen Charles Tilly (1988) menar att vi berättar standardhistorier. Porträttering-av-nöd-berättelserna kan ses som en form av standardhistorier. Vi berättar dem på ett visst sätt, enligt en känd standard eller ett förutbestämt mönster. Enligt Tilly berättar vi historier för att förklara och rättfärdiga. Vi berättar vem vi är och hur vår egen grupp ser ut och vem de andra är och vad det är som skiljer oss åt och vi berättar för att få skillnaderna mellan olika grupper att framstå som rimliga och rättvisa. Hur skulle vi annars stå ut med kategoriojämligheten i samhället?

När vi berättar historier tillskriver vi, enligt Tilly, människors handlingar mening och orsakerna knyts till individerna. I de inledande historierna, liksom i andra liknande historier, reduceras hemlösheten till

att handla om individuella förhållanden. Personliga omständigheter antas vara viktiga orsaker till hemlöshet. Samhället finns över huvud taget inte med som orsak. På sin höjd projiceras samhället genom individen. Vi kan ana att Kalle i vårt exempel har haft en fattig barndom, men vi vet inte om fattigdomen har haft någon betydelse för hemlösheten. Däremot görs det troligt att alkoholen har det. Förklaringarna till hemlösheten bygger således, i många av berättelserna, på olika uppfattningar om rationellt handlande, » eget-ansvar-föreställningar« eller helt enkelt på moraliserande bedömningar. Hemlösheten tycks vara djupt förankrad i Kalles liv enligt ett eskalationsmönster – den första supen vid åtta års ålder och den tidiga vetenskapen om att han skulle leva sitt liv som vandrare, rotlösheten senare i livet och till slut den totala utslagningen. Hemlösheten knyts inte till situation utan till person. Delarna får bilda helheten – alkoholen, utanförskapet och det annorlunda blir viktiga ingredienser.

I historierna lyfts vissa kriterier fram som anses vara typiska; alkoholmissbruk, att vara »fågelfri«, att ta dagen som den kommer, att vara vandrare, att inte kunna hantera sitt liv, att inte vara som vanligt folk, att vara skitig, förhatlig, utsatt och utstött. Djup nöd blandas med luffarromantik.

Narrativa berättelser om enskilda individer måste, enligt Tilly, med nödvändighet innehålla konstruktioner av verkligheten och de är dåliga på att förklara orsakerna till sociala problem eftersom de måste innehålla moraliska värderingar, och tillskriver individen motiv, intentioner och handlingar enligt de värdesystem som majoriteten tycker är överlägsna. Men är det verk-

20 *Göteborgs-Posten* 1999-12-13 »Stadsmissionen har en dröm«.

ligen den första supen och Kalles utanförskap som är orsaken till hans hemlöshet? Hade han bott i annan kommun än Lund, med sin bostadsbrist, hade han kanske haft en bostad.

Standardhistorierna kan ha funktionen att avlasta oss vanliga från skuld genom att lyfta fram egenskaper hos de andra som gör deras utanförskap logiskt. De andra är annorlunda, de missbrukar, de är skitiga, de stör grannarna osv. Eller också har de vänt det vanliga livet ryggen och lever fågelfria och tar dagen som den kommer. Vi skapar historier av tillgängligt material, myter och erfarenheter som finns till hands, enligt Tilly.

Det är nödvändigt att iscensätta berättelser för att vi skall kunna förhålla oss till andra människor. Några av historierna blir en form av ritualer som ständigt återberättas. Men enligt Tilly kan dessa standardhistorier låsa fast oss i en syn på verkligheten, som samtidigt slår vakt om olikheten och delar in människor i insiders och outsiders. Vissa föreställningar cementeras i legitimerade myter och förstärks hela tiden av andra liknande berättelser. Det förhållandet att myterna inte är sanna eller att de ger en snedvriden eller ofullständig bild av ett socialt fenomen eller att de motsäges av andra fakta är inte tillräckligt för att de skall försvinna. Om kategoriojämligheten mellan t.ex. insider och outsider finns kvar kommer också myterna som slår vakt om dessa olikheter att finnas kvar. Sannolikt har ritualiserade föreställningar en större grogrund där kunskapsbildningen är svag, som när det gäller hemlöshet. Det är svårt att få tillförlitliga kunskaper om hemlösheten, vilket är ett väldokumenterat problem i hemlös-

hetsforskningen. Det har att göra med att det är svårt att använda vanliga samhällsvetenskapliga metoder och innehållet i själva hemlöshetsbegreppet, som används flitigt i samhällsdebatten, är inte alltid klart. Tvärtom används i dag olika definitioner för olika syften. Det är kanske inte heller önskvärt med en enda enhetlig definition även om det skulle underlätta samtalet om de hemlösa. Oklarheten i begreppsbildningen och de ofullständiga kunskaperna öppnar upp fältet för olika typer av beskrivningar.

I de inledande exemplen talas om en ganska liten och marginell grupp, nämligen uteliggarna. Historiskt kanske vi sätter likhetstecken mellan uteliggare och hemlösa, men i dag tenderar de flesta att använda en vidare definition. I nationella hemlöshetsräkningar, både i Sverige och i flera andra europeiska länder, används en definition där olika grupper hemlösa räknas in – t.ex. olika ålderskategorier som ungdomar och äldre samt olika kön. Dessutom har hemlöshetsforskare börjat betona vikten av att beakta hemlöshetsmönster, dvs. rörlighet in i och ut ur hemlöshet. Om man tar hänsyn till allt detta går det inte att fånga de hemlösa i några enkla och entydiga kategorier. Många av de porträtterade-nöd-bilderna drar dock upp en tydlig gräns mellan trashankarna och oss andra.

Norbert Elias och John L. Scotson diskuterar kategoriseringarnas betydelse i boken *Etablerade och outsiders* (1999). Det värsta hos de andra kontrasteras lätt i kategoriseringarna mot det bästa och önskvärda hos den egna gruppen. Elias och Scotson visar att den etablerade gruppen kan påtvinga den andra gruppen sin egen definition av både sig själv och den andra. Genom att

brännmärka den stökiga minoriteten bland outsiders blir hela gruppen moraliskt stigmatiserad (Elias & Scotson 1999). Det är enligt författarna allmänt förekommande maktmedel inom varje maktförhållande mellan en etablerad och dominerande grupp och en underordnad. Med paralleller till vår diskussion kommer den lilla gruppen uteliggare lätt att representera den större gruppen hemlösa.

För att betraktas som avvikande krävs en homogen grupp som saknar den specifika egenskap som gör att en person skiljer sig från gruppen. Majoritetssamhällets norm sätts som mått för det som avviker. Avvikelserna kan antingen ses som självförvållade eller bero på förhållanden som individen inte kan rå för. Individens ansvar för problemets uppkomst har således också betydelse för synen på avvikarna. Individbeskrivningarna tenderar dock att lägga ansvaret på individerna. De flesta medborgare avviker någon gång från det som uppfattas som normalt och de flesta avvikelser är tämligen marginella. Så kan det också vara för en stor grupp hemlösa.

Avslutande reflektioner

Det finns alltså många olika möjligheter att berätta om de hemlösa. De kunskaper som förmedlas i de inledande historierna är inte rätt eller fel i förhållande till en slags ren och neutral kunskap. I en annan kontext och i en annan diskurs kan samma fenomen konstrueras och formuleras helt annorlunda. Det finns alltid motsatta krafter som kämpar om rätten att få definiera sanningen. Enligt Foucault (1987) formuleras sanningen om fattiga, utstötta, fångar osv. i diskursiva formationer. Alla beskrivningar är en möjlig version – en möjlig beskrivning. Allt vetande är perspektivistiskt vetande. Det finns alltså många sätt att berätta historier på. Det är viktigt att reflektera över vilka standardhistorier vi berättar i dag och vilka historier vi tidigare har berättat om de fattiga människor vi önskat rädda och vilka historier räddarna berättat om sig själva. Charles Tilly menar att vetenskapen inte intar någon särställning när det gäller att berätta standardhistorier, utan dess företrädare berättar endast historierna lite bättre än andra. Det är därför också viktigt att reflektera över vilka standardhistorier vi berättar inom dagens forskning om fattiga och utsatta människor.

Litteratur

Adams, Robert (1996) *Social Work and Empowerment. Practical Social Work*. London: Macmillan.
Affärsvärlden (1999) nr 42, okt.
Aftonbladet (1999) 10/1.
Alfvén, Andrew (1913) »Ungkarlshotell och natthärbärgen i Stockholm. Några av huvudstadens

förnämsta pästhärdar«. *Social tidskrift*, nr 3 s. 97-126.

Berg, Lena & Eleonora Johansson (1999) *Varför uppmärksammas de hemlösa under vissa perioder t.ex. vid jultid 1998?* C-uppsats, Socialhögskolan i Lund.

Boken om Stockholm i ord och bild (1901). Stock-

- holm: Nilson & Berglings förlag.
- Cohen, Stanley (1987 orig. 1972) *Folk Devils & Moral Panics – the Creation of Mods and Rockers*. Oxford: Basil Blackwell.
- Culhane P. Dennis & Randall Kuhn (1998) »Patterns and Determinants of Public Shelter Utilization among Homeless Adults in New York City and Philadelphia«, *Journal of Policy Analysis and Management*, nr 1 s. 23-43.
- Dagens Nyheter* (2000) 17/1.
- De värnlösa* (1911) Julbok för Sveriges barnavänner och organ för unga hjälparens förbund.
- Dear, Michael & Jennifer R. Wolch (1987) *Landscapes of Despair. From deinstitutionalization to homelessness*. Cambridge: Polity Press.
- Elias, Norbert & John L. Scotson (1999 orig. 1965) *Etablerade och outsiders. En sociologisk studie om grannskapsproblem*. Lund: Arkiv.
- Espeland, Vigdis (1981) »Blommor från rännstenen – en studie av muntlig tradition och livsvillkor bland hemlösa alkoholister i Bergen« i (red.) L. Honko & O. Löfgren *Tradition och miljö. Ett kulturekologiskt perspektiv*. Lund: Liber.
- Foucault, Michel (1987, orig. 1974) *Övervakning och straff. Fängelsets födelse*. Lund: Arkiv.
- Forslund, Petter (1998) »Välgörenhet – ja tack« *Dagens Nyheter* den 20/12.
- Gordon, Linda (1989) *Heroes of the own Lives. The Politics and History of Family Violence*. London: Virago Press.
- Gould, Stephen J (1983) *Den elmätta människan*. Stockholm: Alba.
- Gullberg, Anders (1993) Bostadsnödens befarade återkomst, om möjligheterna att skilja mellan mytbildning och pålitliga metoder vid studiet av bostadslöshet, (stencil).
- Göteborgs-Posten* (1999) 13/12.
- Hemlösa i Sverige 1999* Socialstyrelsen Rapport 2000:1
- Henriksen Lars Skov (1996) *Lokal frivillig organisering i nye omgivelser*. Aalborg: Forlaget ALFUFF.
- Himmelfarb, Gertrude (1984) *The Idea of Poverty*. London: Faber.
- Hydén, Lars-Christer (1989) »Gunnar Inghe och Fattigdomens diskurs« *Nordiskt Socialt Arbete*, nr 2, s. 69-76.
- Informationsblad för dokumentärfilmen – *En dag till* – för högstadiet och gymnasieskolan. Odat.
- Informationsbroschyren Stadsmissionen 1999-2000.
- Isaksson, Folke (1973) »En rapportbok från 1894« i Gustaf af Geijerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén. Lund: Studentlitteratur.
- Järvinen, Margaretha (1993) *De nya hemlösa, kvinnor, fattigdom, vold*. Holte: Soc. Pol.
- Karlsson, K. G. (1901) »Ungkarlshotellet i Göteborg«, *Social tidskrift*, nr 7 s. 264-268.
- Lindh, Bengt (1993) *Effektiv reklam. Beskrivning av vilken effekt reklamen haft för 13 olika företag*. Stockholm: Dagspressens marknadsinformation.
- Lundgren, Linus (1927) *Skuggbilder. Skildringar från de hemlösas liv*. Stockholm: R. W. Statlanders Boktr.
- Lundström, Tommy & Filip Wijkström (1995) *Från röst till service? Den svenska ideella sektorn i förändring*. Sköndalsinstitutets skriftserie, nr 4. Stockholm: Sköndalsinstitutet.
- Magnusson, Jan & Anna Meeuwisse (2000) »Gatutidningen Situation Sthlm. Ny organisation i en förändrad välfärdsstat«, i (red. W. Runquist och H. Swärd) *Hemlöshet. En antologi om olika perspektiv och förklaringsmodeller*. Stockholm: Carlssons.
- Metro* (1999) 18/11.
- Nordfeldt, Marie (1994) *Frivilliga organisationers insatser för hemlösa*. Stockholm: Sköndalsinstitutets skriftserie 3.
- Nordfeldt, Marie (1999) *Hemlöshet i välfärdsstaten. En studie av relationerna mellan socialtjänst och frivilliga organisationer – i Stockholm och Göteborg*. Uppsala: Geografiska regionstudier nr. 39: Uppsala universitet.
- Odén, Birgitta (1973) »En historiker om Geijerstams »Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm«, i Gustaf af Geijerstam, *Anteckningar om arbetarförhållanden i Stockholm*. Med kommentarer av Edmund Dahlström, Folke Isaksson, Joachim Israel, Birgitta Odén, Lund:

- Studentlitteratur.
- Olsson, Kajsa (1999) »Gyllene tider för välgörenhet« *Pockettidningen R*, nr 2 s. 32-35.
- Qvarsell, Roger (1993) »Välgörenhet, filantropi och frivilligt socialt arbete – en historisk översikt« i SOU 1993:82 *Frivilligt socialt arbete. Kartläggning och kunskapsöversikt*. Rapport av Socialtjänstkommittén. Socialdepartementet: Stockholm s. 217-241.
- Ralston, Meredith L. (1996) »Nobody Wants to Hear Our Truth«: *Homeless Women and Theories of the Welfare State*. Westport, Conn: Greenwood Press.
- Sahlin, Ingrid (1992) *Begreppet »Hemlös«, En kritisk granskning av använda definitioner*. Karlskrona: Boverket.
- Selle, Per & Bjarna Øymyr (1995) *Frivillig organisering og demokrati. Det frivillige organisasjons-samfunnet endrar seg 1940-1990*. Oslo: Samlaget.
- Social tidskrift* (1908) 1913, nr 3.
- Spector, Malcolm & John I. Kitsuse (1977) *Constructing Social Problems*. Menlo Park, Kalifornien: Cummings Publishing Company.
- Stadsmissionen, informationsmaterial om 1990-talets hemlöshetskampanjer (broschyrer, affischer m.m. 1992-2000).
- Sundberg, Isidor (1911) »Natthärbärgen«, *De värnlösa*, s. 81-87, Stockholm.
- Sundt, Eilert (1850) *Beretning om Fante eller Landstrygerfolket i Norge. Bidrag till kundskab om lavefte Samfundsforholde*. Christiania: Bulfsbergfte Bogtryckeri.
- Svea illustrerad veckotidning* 1890, nr 49.
- Svedberg, Lars (1999) »A Scandinavian Voluntary Tradition in Transformation – The Case of Sweden« i (red. I E. Amná, T. Lundström & L. Svedberg) *Three Essays on Volunteerism and Voluntary Organisations*. The Sköndal Institute Working Report Series no 10, Ersta Sköndal University College.
- Svensson, Birgitta (2000) »Konsten att individualisera. Särskiljande metoder i fängelsens personkaraktäristik« i (red. B. E. Eriksson & R. Qvarsell) *Samhällets Linneaner. Kartläggning och förståelse i samhällsvetenskapernas historia*. Stockholm: Carlssons.
- Svenska Dagbladet (SvD)* (1999) 5/12, 13/2.
- Swärd, Hans (1998) *Hemlöshet. Fattigdomsbevis eller väl välfärdsdilemma?* Lund: Studentlitteratur.
- Sydsvenska Dagbladet (SDS)* (1999) 3/12, 11/12.
- Tagg, John (1988) *The Burden of Representation. Essays on Photographies and Histories*. London: Macmillan.
- Tengdahl, K. (1898) »Stockholmska bostadsförhållanden«, *Nordisk Revy*, nr 1.
- Thulin, J. (1919/1920) »Från det mörkaste Berlin. Bilder från arbetet bland de hemlösa«, *De värnlösa* s. 18-33, Stockholm.
- Tilly, Charles (1988) *Durable Inequality*. University of California Press: Berkeley.
- Timmer, Doug A., D. Stanley Eitzen & Kathryn D. Talley (1994) *Paths to Homelessness. Extreme Poverty and the Urban Housing Crisis*. Boulder/San Francisco/Oxford: Westview Press.
- Wagner, David (1993) *Checkerboard Square. Culture and Resistance in a Homeless Community*. Boulder/San Francisco/Oxford: Westview Press.
- Wolch, Jennifer (1990) *The Shadow State. Government and Voluntary Sector in Transition*. New York: The Foundation Centre.
- Wolch, Jennifer R., Michael Dear & Andrea Akita (1988) »Explaining homelessness«, *APA Journal*, Autumn s. 443-453.

Summary
«Destitution portrayed»: Narratives of the homeless

The Swedish welfare state has undergone structural changes in the last few decades, involving various cutback programmes and the decentralization of public service to the municipalities, with a shift from universal to more means-tested rights. Some of the responsibility for service to the very poorest people has been passed on to the family, the market and voluntary organizations. This has been particularly visible in the field of homelessness, where the voluntary organizations have acquired a new significance. In Sweden this is evident, for example, in the campaigns pursued by the voluntary organizations throughout the 1990s, which attrac-

ted public attention with posters and pictures in advertisements showing the utter misery of the homeless, with worn-out clothes and few belongings. The aim of the campaign was to collect money for work with the homeless. Pictures like these of poor people in great need, designed by someone other than the poor themselves, go back a long way, based on old philanthropic strategies. The portrayal of destitution has provoked controversy and questioning, yet it has nevertheless survived. The article discusses the societal functions fulfilled by these portrayals and why they can survive despite the criticism levelled against them.